dera ger någon mening. Användningen av binderunor kräver, att ristaren är säker i stavningen och fullt konsekvent i förkortningsmetodens tillämpning. Man har dessvärre intryck av att så icke har varit fallet här.

Bruket av binderunor florerar under 1200-talet, främst dess senare hälft, men lever kvar även efter denna tid. Även fyndförhållandena svara mot en datering till senare delen av 1200-talet eller till 1300-talet.

254. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:2. Nu i Statens historiska museum

Pl. 177

Litteratur: R. Ekre, Fyndförteckning $^{8}/_{5}$ 1967 (VHAA 2652/67), d:o $^{11}/_{2}$ 1968 (VHAA 962/68); E. Svärdström, Runfynd 1967 (i Fornvännen 1968), s. 286.

I samband med mätnings- och återställningsarbeten hösten 1966 på utgrävningsområdet å Kroken 1: 2 och 1: 35 tillvaratogs på ca 170 cm djup ett träföremål, en botten eller ett lock till en spånask(?), med tre inskurna runtecken. Föremålet (SHM inv.nr 27.600: M 66) är av ek, cirkelrunt med en diameter av 14 cm och tjocklek av 0,9 cm. Runorna äro 5 cm höga. Förutom runtecknen finns ett kryss av ca 3 cm långa linjer inskuret. Inskriften kan formellt läsas sedd från två olika håll. Praktiska skäl tala för att den skall läsas med det skurna krysset ovanför runorna. Det kan nämnas att runinskriften förefaller sekundär i förhållande till krysset.

Inskrift:

kaa

Till läsningen: I r. 3 är hst nedtill kluven, förmodligen en korrigering. **a**-runorna ha ensidig bst. Ur den andra aspekten, med krysset nedanför inskriften, måste runföljden läsas **k k a**.

Inskriften är dunkel till sitt innehåll. Förmodligen är den en ägarebeteckning, möjligen två begynnelserunor i ett namn jämte pres. 3 sg. av verbet *ægha, a*, med utelämnat objekt. Se även Vg 238.

Ett annat föremål, en botten till en svarvad trätallrik av ek (SHM inv.nr 27.600: M 83) påträffades inom området på ett djup av 120 cm. Stödbottnen, 8,2 cm i diameter, har ett inristat bomärke i form av en **f**-runa, 3,5 cm hög.

Samtidigt påträffades också, på 140 cm djup, fyra delar av en furusticka (SHM inv.nr 27.600: M 61) med några svaga, tunt ristade runliknande tecken, som påminna om **l**- och **u**-runor. De ge ingen mening, och ristningen är förmodligen en s.k. förvirrad inskrift påminnande om kyrkklockornas i Fivlered, s. 471, och Mofalla, s. 414. Ristaren har förmodligen icke varit helt obekant med runor men okunnig i runskrift.

233. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:16. Nu i Statens historiska museum

Pl. 178, 179

Litteratur: P. H. Rosenström, Fyndförteckning $^{2}/_{10}$ 1961 (VHAA 6125/61), Nya medeltidsundersökningar i Gamla Lödöse (VFT 1963), s. 280; E. Svärdström, Kalenderstickan från Lödöse (Antikvariskt arkiv 21, 1963); S. O. Jansson, Art. Kalenderstav i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 8 (1963), sp. 150; K. G. L[junggren], Rec. av Svärdström a.a. i ANF 79 (1964), s. 298f.; J. Granlund, d:o i Fornvännen 1966, s. 257f., Livet i senmedeltidens städer (i: Den svenska historien 2, 1966), s. 248.

Äldre avbildningar: Rosenström a.a., Svärdström a.a.

I samband med arkeologiska undersökningar i centrum av Lödöse, Kroken 1: 16, med anledning av schaktningsarbeten för husbygge (vari nu Lödöse museum ingår) påträffades 1961 en kalendersticka med run-

tecken, SHM inv.nr 27.600: 61: KA 152. Föremålet kom i dagen som lösfynd på ett djup av 1,60 m i ett 2,50 m mäktigt kulturlager.

Materialet är buxbom. Stickan är svagt spolformig. Längd 20,5 cm, största bredd 18 mm och tjocklek intill 11 mm. Genomskärningen är en rektangel med lätt avfasade hörn. Alla fyra sidorna bära ristning liksom de knappt 2 mm breda skråkanterna däremellan. Stickan har vid fyndtillfället bräckts i mittpartiet men är för övrigt oskadd och endast obetydligt nött. Ristningen, som är skickligt utförd, är fullt urskiljbar och avläsningen säker. Analysen av innehållet är också klar. Se min utförliga beskrivning i *Kalenderstickan från Lödöse* (1963).

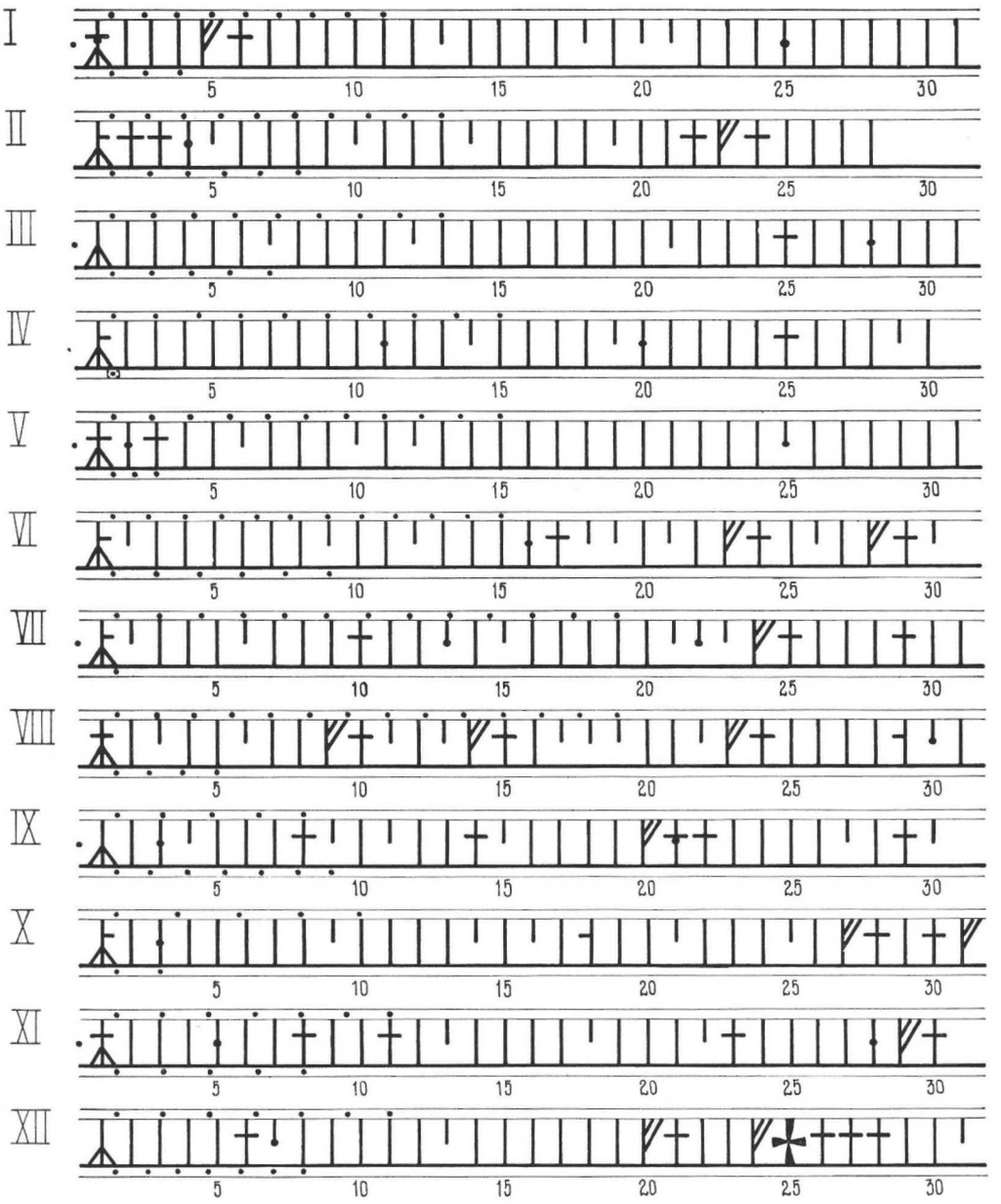

Fig. 352. Vg 233. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:16. Bredsidornas och skråkanternas ristning. Romersk siffra anger månad, arabisk datum. Efter teckning av förf.

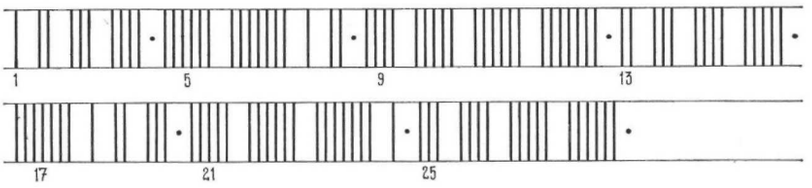

Fig. 353. Vg 233. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:16. Smalsidornas ristning.
Efter teckning av förf.

Ristade tecken för årets 365 dagar äro jämnt fördelade på två rader på vardera bredsidan, en rad för varje kvartal (med början $^1/_{11}$, $^1/_2$, $^1/_5$, $^1/_8$). Dessa tecken innehålla också klaven för den kyrkliga festcykeln. Varje månad inledes med runtecknat ᛦ, motsvarande lat. kalendæ. En annan runa, ᚠ, betecknar vigilia, medan † står för festdag av högre grad, ϯ för festdag av mellangrad, ˈ för festdag av lägre grad samt | för dag utan firningsämne. ᛏ och ᛦ markera, att kalendæ är festdag av högre respektive lägre grad. Punkteringen av en del tecken utmärker dessa dagar som olycksdagar. I två sådana punkter finns bevarad blyfyllning.

Under varje kalendæ och ovanför (på skråkanterna) stå siffror bestående av ett varierande antal ristade punkter. Fig. 352 är en schematisk återgivning av bredsidornas och skråkanternas ristning. Smalsidornas ristning utgöres också av siffror, men dessa äro uttryckta med gruppvis ställda, heldragna streck, fig. 353.

Siffrorna tillhöra kalenderns ålderdomliga komputistiska system. Strecksiffrorna äro *konkurrenter*, punktsiffrorna *solregularer* (under dagräckans teckenföljd) och *månregularer* (på skråkanterna, ovanför dagräckans teckenföljd). Med hjälp av konkurrenter och solregularer bestämdes veckodagarna, med hjälp av epakter och månregularer månfaserna och därmed årets rörliga högtider. Lödösestickan ger icke besked om epakterna, som ägaren måste ha skaffat sig kunskap om på annat sätt: genom en relativt lätt räkneoperation eller, troligare, genom en färdig tabell.

Någon direkt motsvarighet till Lödösestickan och dess kalendarium finns icke på nordisk botten, varken på trä eller pergament. Men kalendariet påminner i flera avseenden om det som ingår i den nu förlorade handskriften *Hortus deliciarum*, författad av den lärda abbedissan Herrad von Landsperg i klostret Hohenburg i Elsass på 1170-talet (fig. 354). Kalendariet i Hortus anses för övrigt återgå på en skuren träkalender.[1]

Kalenderstickan har — oberoende av *Hortus* — på grund av sin festdagslängd tidsbestämts till 1100-talet, snarast mitten av århundradet. Det har också kunnat fastslås, att kalendern är nordisk. Den kan dock icke utan vidare bindas till Skara stift. Av regionalhelgon finns den norske Olov ($^{29}/_7$) och den danske Knut konung ($^{10}/_7$) med. Lokalhelgon saknas med undantag av den jylländske Theodgar ($^{30}/_{10}$). Tyvärr saknas så tidigt, provinsiellt danskt kalendermaterial, att en dansk proveniens absolut säkert skulle kunna styrkas.

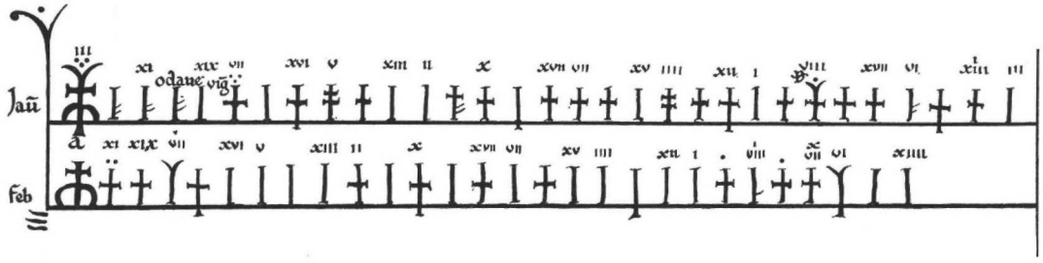

Fig. 354. Kalendariet för januari och februari i Hortus deliciarum.
Efter Chr. M. Engelhardt, Herrad von Landsperg, Äbtissin zu Hohenburg oder St. Odilien, im Elsass, im 12. Jahrhundert, und ihr Werk Hortus deliciarum (1818).

[1] Tidigast E. Schnippel, *Über einen merkwürdigen Runenkalender des Grossherzoglichen Museums zu Oldenburg* (i: *Bericht des Oldenburger Landesvereins für Altertumskunde* H. 4, Oldenburg 1883), s. 116 Anm. 5.

Men det påtagligt kontinentalgermanska inslaget i festdagslängden visar onekligen söderut, mot hamburg-bremensk förmedling. Söderut är också buxbom ett naturligt material.

Kalenderns komputistiska innehåll ger icke någon ledning. En motsvarighet till årsindelningen i kvartal med början $^1/_{11}$ finns belagd hos kelterna på Irland.[1]

En annan detalj är av otvetydigt anglosaxiskt ursprung, tecknet för kalendæ, ᛣ. Runan bör nämligen uppfattas icke som stupmaðr utan som den anglosaxiska runan för velart k-ljud, den som bär namnet *calc* m. 'kalk(sten)', feng. *calc* (<lat. *calx*), eng. *chalk* 'lime'. Runan, nr 31 i den yngre, 33-typiga runraden, har enligt O. v. Friesen (*Runorna*, 1933, s. 58f.) skapats genom en differentiering av **k**-runan (ᚲ > ᚴ > ᛣ > ᚳ > palatalt ᚳ och velart ᚴ). Runan finns bl. a. dokumenterad i inskrifterna på runkorsen från Bewcastle och Ruthwell i Northumberland, och namnet *calc* är belagt i ett par uppteckningar av den anglosaxiska futharken, de British Museum tillhöriga cod. Cotton. Domitianus IX 5, tidigare A 9 (av G. Stephens daterad till 900-talet) och cod. Galba A 2 (enligt Stephens från 900- eller 1000-talet). Själva runan ᛣ finner man dessutom upptagen som *k* i alfabetuppteckningar på kontinenten.[2] Uppfattad så framstår ᛣ som en direkt översättning till runskrift av den första bokstaven i lat. *kalendæ*. I kalendarier med latinsk bokstavsskrift förkortas ordet vanligen *kl* eller *kal*. Samma tecken för kalendæ återfinns i *Hortus*.

Valet av **f**-runan bör liksom av **k**-runan ha varit ljudbetingat. Ordet vigilia kan **f**-runan emellertid knappast ha betecknat. Man hade utan tvekan som initialruna väntat sig ᚠ, om det gäller runsvensk tid eller medeltid, och ᚠ, om det gäller urnordisk eller samgermansk tid. Det är därför naturligast att uppfatta Lödösestickans ᚠ som initialrunan i feng. subst. *fæsten* n. 'fasta', en avledning till verbet feng. *fæstan*, got. *fastan*, fht. *fastên*, fda. *faste*, fsv. *fasta*. Runans namn var got. *faihu*, ags. *feoh*, urn. **fehu*, isl. *fé*, fsv. *fæ* n. 'gods'. Ett liknande sätt att markera vigilians egenskap av fastedag är fiskarna i de franska bildkalendrarna av trä från början av 1500-talet.

Calc-runans förekomst på Lödösestickan är av största betydelse för diskussionen om tidpunkten för denna kalendertyps uppkomst. Tiden för den 33-typiga anglosaxiska runradens första uppträdande, och därmed calc-runans, uppges av v. Friesen (*Runorna*, 1933, s. 55) vara »allra tidigast cirka 760, men rimligtvis är den en eller annan generation senare». v. Friesen stöder denna tidsbestämning med det faktum, att de fem anglosaxiska nytillskotten, runorna 29–33, saknas i den s. k. Salzburgsrunraden (Cod. Salisburg. 140, Wiener Nat. Bibl. 795) av omisskännlig northumbrisk karaktär, som — ehuru en avskrift från slutet av 800-talet eller början av 900-talet — ytterst skulle förskriva sig från Alkuin (o. 735–804). Denne var född och uppvuxen i Northumberland, innan hans stora lärdom och organisationstalang förde honom till Karl den stores hov. v. Friesen resonerar så här: »Jag har av den omständigheten att Alcuin, som var en son av Northumberland, de ags. runornas centrum och en trakt där de kommit till rikare användning och längre levat kvar än i någon annan del av England, dragit den slutsatsen, att de båda berömda runkorsen från Bewcastle och Ruthwell från gränsområdet mellan England och Skottland, som använda den 31 och 33 runan i det 33-typiga alfabetet måste förläggas till ett skede efter Alcuin. Ty man kan svårligen tro att han icke skulle ha medtagit dessa runor om han hade känt dem och knappast kunde ha undgått att få kännedom om dem om de en längre tid funnits till och kommit till den vidsträcktare användning varom deras bruk på Bewcastle- och Ruthwellkorsen vittna.»

De båda korsens datering, som här är av central betydelse, är emellertid omstridd. Ur konsthistorisk och arkeologisk synpunkt har G. Baldwin Brown i sitt arbete *The Arts in early England* Vol. 1 (1921), s. 301, 304, 313f., efter grundligt studium hänvisat de båda monumenten till 600-talet. snarast till tiden omkring 675, en datering som han finner rimlig även på historiska grunder. Samtidigt ställer sig Brown skeptisk till

[1] J. Fr. Schroeter, *Haandbog i kronologi* 2 (1926), s. 297f. Se även J. Granlund i *Den svenska historien* 2 (1966), s. 248.

[2] Se härom R. Derolez, *Runica manuscripta* (1954), G. Stephens, *ONRM* 1 (1866–67), s. 99 f., Th. von Grienberger, *Die angelsächsischen runenreihen und die s.g. Hrabanischen alphabete* (i *ANF* 15, 1899, s. 1f.) samt i dessa arbeten anförd litteratur.

antagandet, att Salzburgshandskriftens 28-typiga runrad skulle gå tillbaka till Alkuin. A. Blyth Webster har vid sin filologiska undersökning av korsens inskrifter (publicerad i Brown a.a.) ansett sig kunna biträda Browns uppfattning. Även J. Brøndsted, *Early English ornament* (1924), s. 74f., ställer, ehuru han på väsentliga punkter icke delar Browns åsikter, med sin datering till ca 700, korsen i tiden före Alkuin.

I någon mån skulle denna tidigare datering av korsen och calc-runans första uppträdande få stöd genom runans förekomst i en kyrklig kalender som Lödösestickan. Vid 700-talets inträde verkade kyrkans lärde i England med stor framgång. Förgrundsgestalten framför andra var Beda (o. 673–735) — också han från Northumberland — vars nyskapande arbeten på tideräkningens område blev av största betydelse för hela Västerlandets kronologiska vetande och dess praktiserande. Det förefaller då icke alldeles onaturligt, att idén till den kalendertyp med otvetydigt anglosaxiskt inslag, som i dag finns bevarad endast från Lödöse men känd även genom handskriften från Hohenburgs kloster i Elsass, en gång skulle kunna ha uppstått i kretsen kring Beda. Även om belägg saknas i hemlandet, torde man kunna utgå ifrån, att calc-runans applicering på en kalender av detta slag måste ha skett, medan de anglosaxiska runorna ännu voro i levande bruk och runans namn en realitet, eller i varje fall med kunskapen härom bevarad. Av allt att döma infaller också runskriftens blomstringstid i England under 600- och 700-talen. Senare finner man allt oftare enstaka tecken i runinskrifterna ersatta med latinska bokstäver. När Herrad von Landsperg på 1100-talet skriver sin *Hortus deliciarum* ha runorna i England helt spelat ut sin roll, och calc-runans språkliga innebörd har varit för henne okänd, liksom den måste ha varit det för Lödösestickans nordiske ristare.

234. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:16. Nu i Statens historiska museum

Pl. 180

Litteratur: R. Ekre, Fyndanmälan t. Statens historiska museum $^{28}/_{2}$ 1964 (VHAA 1782/64), brev t. E. Svärdström $^{29}/_{2}$, $^{24}/_{8}$ 1964 (ATA).

En liten blyplåt med runinskrift påträffades vid arkeologiska grävningar i Lödöse 1961 på 100 cm djup i ett mindre provschakt i sydöstra hörnet av Kroken 1: 16. Föremålet låg inom en husgrund. Det förvaras nu i Statens historiska museum, inv.nr 27.600: E 1.

Blyplåten är till formen rektangulär. Längd 4,2 cm, största bredd 3,7 cm, tjocklek 0,3 cm. Vikten är 57,794 gram. Plåten har från början varit större. Den vänstra kanten samt den nedersta äro jämna och förefalla ursprungliga, de övriga två äro brottytor. Endast ett av hörnen skulle således vara intakt. Sju runor stå ristade invid plåtens övre kant med början 1,5 cm från den vänstra kanten. Inskriften är 2,5 cm lång, runornas höjd 0,9–1,1 cm. Blyplåtens baksida har ingen ristning.

Inskrift:

un marka
5

Un(a) marca.

»En mark.»

Till läsningen: Inskriften innehåller inga sk. I 1 **u** når bst icke ner i jämnhöjd med huvudstavens bas; från bistavens mitt svänger en grund linje in mot hst och korsar denna — felristning? 2 **n** har ensidig bst. I 3 **m** är den högra bst kort; möjligen har den varit längre och spetsen gått förlorad. Kring nedre delarna av r. 4 och 5 är metallens yta mycket skrovlig. 4 **a** har liksom 7 **a** ensidig bst. 5 **r** är vändruna; övre delen av bst är tydlig, den nedre spåras svagt; runan är något kortare än de övriga. 6 **k** är också vändruna; runans topp har gått förlorad i ett bortslag. Detsamma gäller hst ovanför bistavens ansättning i 7 **a**. Efter 7 **a** finnas inga spår av någon ytterligare runa.